

Жарко Илић

студент мастер студија
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
zarko.ilic95@gmail.com

**ПОПЛАВЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1864. ГОДИНЕ
И РАДОВИ НА РЕГУЛАЦИЈИ ВОДОТОКА**

Апстракт: У раду су обрађене поплаве које су задесиле Кнежевину Србију у јуну и новембру 1864. године. Детаљно је приказано који су окрузи били највише погођени поплавом и где су биле највеће штете, како и какве су последице остајале након повлачења воде. Део рада посвећен је и посети кнеза Михаила Обреновића појединим поплавленим подручјима. У последњем делу рада дати су подаци о регулацији водотока током 60-их година 19. века.

Кључне речи: поплава, штете, Велика Морава, Дунав, регулација водотока, кнез Михаило Обреновић.

Поплаве спадају у природне непогоде које су биле највише заступљене на простору некадашње Кнежевине и Краљевине Србије, а које су и данас највише заступљене на простору Републике Србије. Поплаве или водоплаве, како су понекад забележене у изворима из средине 19. века, изазивали су различити фактори. Најчешћи узрок поплава су обилне кише које падају по неколико дана, што је био случај са поплавом у Кнежевину Србији у јуну 1864. године.¹ Поред тога, поплаве могу бити инициране

¹ Љ. Гавриловић, Д. Дукић, *Реке Србије*, Београд, 2014, 19.

и изненадним отапањем снежног покривача који се јавља услед наглог пораста дневних температура.²

Иако су поплаве, као што је случај са поплавом из 1864. године, умеле да обележе одређену годину, у српској историографији не постоји ниједна студија или монографија у којој је обрађена ова тема. Поплаве су највећи утицај имале на пољопривредну производњу, па је у монографији *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834-1867)*, ауторке Бојане Миљковић-Катић, ова природна појава поменута на два места: да су поплаве имале великог утицаја на пољопривреду и да су предузимани мањи радови како би се одређене области или насеља заштили од поплава.³ Других радова који се баве овом темом нема, ако се изузме рад Антонија Алексића, *Морава њено садање сјање и моћности његове*, објављен у Гласнику Српског ученог друштва 1879, где је указано на потребу регулације водотока како би се могла остварити пловидба Великом Моравом и како би се одређена насеља и обрадиве површине заштитиле од поплава.⁴

У периоду од 1860. до 1870. поплаве су Кнежевину Србију задесиле неколико пута. Прва поплава десила се у јулу 1860. године када је дошло до изливања Западне Мораве на простору Ужичке Пожеге.⁵ Године 1862. дошло је до изливања реке Саве на простору Мачве.⁶ Поред поплаве из јуна и новембра 1864. о којима ће бити више речи, поплаве су погодиле простор Кнежевине Србије и у марту 1865. и током лета 1868.⁷

Поплава која је обележила наведену деценију је она из јуна 1864. године. О размери те поплаве најбоље сведочи податак да је 16 од 17 округа, на колико је била подељена Кнежевина Србија 1864. године, било поплављено. Поплаву су изазвале обилне кише које су падале неколико дана.

Прво су били поплављени Чачански, Јагодински и Крагујевачки округ. У Чачку је јака киша почела да пада 19. јуна, тако да су реке и потоци убрзо придошли. Већ тада било је јасно да ће река Западна Морава угрозити и

² Љ. Гавриловић, Д. Дукић, *нав. дело*, 195; С. Драгићевић, Д. Филиповић, *Природни услови и невојоде у његовој планирању и заштити његовој*, Београд, 2009, 159.

³ Б. Миљковић-Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834-1867)*, Београд, 2014, 74, 113.

⁴ А. Алексић, *Морава, њено садање сјање и моћности његове*, Гласник Српског ученог друштва (=СУД), друго одељење, књига XI, Београд 1879.

⁵ Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка: хронологија Чачка од његовој до 2000. године*, Чачак, 2008, 145.

⁶ Д. Ђукановић, *Клима ваљевској краја*, Ваљево, 2000, 318.

⁷ Архив Србије (=АС), Министарство унутрашњих дела (=МУД)- Полицијно одељење (=П), 1865, Ф. 3; АС, МУД-П, 1868, Ф. 7.

саму варош. Локалне власти су одмах предузеле мере са циљем да се спречи плављење вароши. Начелник М. Станковић је наредио да се поштански друм код Кошутњака, изнад Чачка, прокопа, како би вода могла да иде тим каналом и да се улива у Западну Мораву испод града. Поред овога, прокопан је и канал кроз саму варош. Вода је највише надирала из правца пута који је водио за Пожегу и Ужице. Сам народ је на том простору успевао да спречи улазак воде у варош до подне. Међутим, убрзо је постало јасно да ће варош бити поплављена, тако да је начелник Чачанског округа наредио да се изврши евакуација свих оних лица која су имала куће на нижим местима. Убрзо је вода продрла у варош, тако да само црква и 3 куће које су се налазиле на узвишењу нису биле потопљене. Вода је продрла и у зграду начелства, као и у архив, али документа нису страдала, јер су на време била склоњена на сигурно место. Многи дућани су били под водом, али материјал није страдао. По начелничковој наредби, сви који су имали коње били су све време на располагању пострадалом становништву. Колико је ситуација у Чачку била критична, сведочи и податак да су једино из тог округа вести у Београд стигле тек 25. јуна, док су из осталих стизале готово свакодневно.⁸

Дана 21. јуна вода у Чачку била је висока 6 цола,⁹ а у самом центру вароши 1,5 аршина висине. Према извештајима који су стизали тог дана саобраћај између Чачка и Ужица, Горњег Милановца и Крушевца био је прекинут. Тек увече 24. јуна стигла је пошта и то чамцем преко Мораве, јер су скеле, како Гугаљска код Пожеге, тако и она код Чачка, биле однете.¹⁰

Поред саме вароши и околна села су била поплављена, али нема детаљнијих извештаја о стању у селима. О поплави у околним областима Чачанског округа сведочи и споменик који је сачуван у порти манастира Студенице. На њему је забележено: „8. јунија 1864. год. река Студеница од много падајуће кише нарасте у висину 30 велики стопа“. Како су везе са Чачком биле сасвим прекинуте, о стању у том округу министарство је извештавао ужички начелник. Његов извештај допуњује слику размере поплаве у том делу Кнежевине Србије. Тако сазнајемо да је у Мрчајевцима било 57 поплављених кућа, а да су се њихови житељи склањали по планинама или на таванима кућа, и да су били три дана и три ноћи без хране. Такође, инжењер из ужичког округа и срески начелник Ариљског среза видели су људе који су живели на чачанској обали Западне Мораве и они су им довикивали да ни сами не знају колика је штета и да ли има мртвих, јер се вода још није повукла. На нижим местима низводно од њих вода је

⁸ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4746.

⁹ 1 цол=2,5 центиметара.

¹⁰ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо. 4222.

на кућама била 3-4 лука, а у Чачку је било и нижих места, али нису знали шта се тамо дешава. Људи који су живели на узвишењима изнад пожешког поља јављали су да равница изгледа као море.¹¹ Начелник Ужичког округа П. Ђелмаш је наредио да се у овом округу прикупи храна и друге потребштине, па ако буде потребно да се шаље у Чачак, а сам он је планирао да 25. јуна посети Чачак.¹² Да ли је ова посета остварена нема података. Помоћ Чачку нудио је и начелник Рудничког округа Ж. Антонић.¹³

Вода у Чачку почела је да опада од 23. јуна и саобраћај у појединим деловима града био је успостављен. Четири дана касније стижу вести да је опасност у Чачку прошла и да се вода из вароши повукла. Саобраћај са околним областима био је успостављен, једино је непроходан био пут од Карановца према Рашкој.¹⁴ Гугаљска скела је поново постављена 24. јуна, тако да је саобраћај са Ужицем био успостављен.¹⁵

У Јагодинском округу прва се излила река Лугомир, а затим и Белица. До 19. јуна река је допрла до ма(ха)ле која се налазила испред вароши. Тада је почето са копањем канала којим би се вода од вароши одвраћала и током тог дана није дошло до плављења вароши. Међутим, поље испод града је било у потпуности поплављено и саобраћај са Ђупријом је био прекинут.¹⁶

Стање је било подношљиво све до 20. јуна, када је Велика Морава почела да се излива. Убрзо су се сва села око Мораве, од Ђуприје до Багрдана, нашла у великој опасности. Посебно су поплавом била погођена села Рибарци, Мијатовци и Раковци. Начелник је са 50 коњаника 24. јуна обишао та села.¹⁷ У селу Мијатовци вода је достигла ниво до кровова кућа, а људи су се спасавали бекством на таване или на дрвеће. Власт је одмах послала чамце и сплавове у помоћ пострадалом становништву. Сам начелник је са наредником и 16 момака спашавао људе у селу Мијатовцу. Након Мијатоваца, отишли су у село Ракитово и Праине и наставили са спашавањем. Током тих акција спашавања око 500 људи је лађама пребачено у Јагодину, где им је пружена помоћ. Телеграфски стубови од Багрдана до Мораве били су порушени, али су кроз неколико дана били поново постављени.¹⁸

¹¹ АС, МУД-П, Ф. 14, 1864, РНо 4112.

¹² Исто, РНо 4096.

¹³ Исто, РНо 4227.

¹⁴ Исто, РНо 4223, 4284.

¹⁵ *Србске новине*, бр 70, 16. јун 1864

¹⁶ АС, МУД-П, Ф. 14, 1864, РНо 4077; *Србске новине* бр. 68, 11/23. јун 1864.

¹⁷ АС, МУД-П, 1864, Ф.14, РНо 4084, 4085.

¹⁸ *Србске новине*, бр. 69, 13/25. јун 1864; АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4085, 4086.

Последњих дана јуна вода је почела да опада и очекивало се да се за неколико дана врати у корито. Већина ћуприја била је однета, а путеви уништени. Људи који су били евакуисани почели су да се враћају кућама. Од људских жртава, једна особа је погинула, извесни Васа механичар.¹⁹

Јака киша почела је да пада 18. јуна и у Крагујевачком округу, али током тог дана није било изливања река. Међутим, већ следећег дана у јутарњим часовима излила се река Лепеница и поплавила куће које су се налазиле у долини крај вароши. Одмах су предузете мере за евакуацију станивништва. Киша је наставила да пада и следећег дана. Тада је велики број ћуприја био однет, а путеви покварени. Њиве поред Лепенице, Петровачке реке, Ждралице и Бреснице биле су полављене, а усеви уништени.²⁰

Вода је наставила да придолази и током наредна два дана, до 22. јуна. Лепеница је 21. јуна продрла у варош, али није било веће штете у самом насељу, осим што су две куће срушене. Касарна, тополивница и остале јавне установе нису биле оштећене. Коначно, 25. јуна у Београд су стигле вести да је опасност од поплава прошла.²¹

Од поплава у Крагујевачком округу највише су страдали усеви и стока. У Гружанском срезу поплава је однела 8 кошева кукуруза, у вредности од 200 дуката цесарских, и 3 воденице. Подављено је 60-ак оваца и свиња. Људских жртава било је три, двојица ћерамџија и један надничар који је страдао на раду.²²

Јасенички округ је први био полављен у Смедеревском округу. Све њиве и ливаде поред реке Јасенице биле су полављене већ 20. јуна, „а долина Јасеничка изгледала је као језеро”.²³ Све ћуприје на мањим рекама биле су однете. Убрзо је и Велика Морава почела да придолази. До 23. јуна села поред Мораве нису била полављена, али већ 24. јуна ујутру Кулин, Шалинце и Милошевац били су под водом. Посебно је страдало село Радинце, које је било цело потопљено, али људи су на време евакуисани.²⁴

Поред Мораве, и река Језава је у ноћи између 22. и 23. јуна придошла и поплавила простор између вароши и утврђења Смедерева. Неколико кућа је том приликом било полављено. Такође, Годомиснко поље испред

¹⁹ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4293.

²⁰ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4030; *Србске новине*, бр. 68, 11/23. јун 1864.

²¹ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4233.

²² Исто, РНо 4473.

²³ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4032.

²⁴ *Србске новине*, бр. 69, 13/25. јун 1864.

Смедерева је било под водом. О људским жртавама се није знало ништа 24. јуна.²⁵

Начелник Смедеревског округа С. Симић обишао је села Липе, Шалинац и Кулич 25. јуна. Према његовом извештају на том простору једино су страдали усеви, а друге штете није било.²⁶

Водостај Велике Мораве био је највећи 24. јуна ујутру, али је већ увече истог дана почела да опада и ниво воде се смањио за $\frac{1}{2}$ аршина. Међутим, баш у тренутку када је Велика Морава почела да опада, Дунав је почео да расте. У ноћи између 25. и 26. јуна Дунав је придошао за 1 цол, а у току 26. јуна за још толико. Велика Морава је наставила да опада, али због надолажења Дунава, она се знатно спорије повлачила са простора који се налазио ближе ушћу у Дунав. Ипак, Дунав се није излио у овом округу. У исто време почело је и опадање Језаве, тако да се 24. јуна повукла за 2 цола. Опадање нивоа воде настављено је и наредних дана, тако да се већина река вратила у своје корито до краја јуна.²⁷

Саобраћај између Смедерева и околних области је био у потпуности прекинут, али је 25. јуна поново постављена скела код Великог Орашца, тако да је веза са Крагујевцом и Јагодином била успостављена. Међутим, са Пожаревцом саобраћај је био прекинут копненим путем и одвијао се чамицима преко Дубравице. Од 26. јуна копнени саобраћај је био могућ од Велике Планае до Орашца. Телеграфске линије су делом опремљене, али још увек није успостављена веза са Јагодином, јер је било немогуће поставити телеграфске стубове на простору од Јагодине до Лапова док се вода не повуче.²⁸

У Ужичком округу изливање вода почело је 20. јуна. Реке Западна Морава, Бетиња, Рзав, Скрапеж и Лужница поплавиле су равнице. Како су у овом округу, због његовог претежно планинског рељефа, реке углавном планинске, са изузетком Западне Мораве, и с обзиром на то да су се насеља налазила већином на узвишењима, мањи део овог округа био је потопљен. Међутим, главне саобраћајнице које воде долином Западне Мораве, биле су уништене, а саобраћај са Пожегом, Ариљем и Чачком био је прекинут. Телеграфски стубови од Ужица ка Чачку били су однети. Везе су биле прекинуте и са областима које се налазе северно и северозападно од Ужичког округа: Ваљевом и Бајином Баштом.²⁹

²⁵ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4104.

²⁶ Исто, РНо 4108.

²⁷ Исто, РНо 4229, 4234.

²⁸ Исто, РНо 4234.

²⁹ Исто, РНо 4097, 7970.

Део округа који је био потопљен претрпео је велике штете. О последицама које је оставила поплава лепо сведоче речи начелника Ужичког округа П. Белмаша: „Сад се не зна ни сирота ни газда ни онокоштина ни задружна кућа, све уче и лелече за оноликом летином“.³⁰

Међутим, како су реке, како је већ наведено планинске, и мањег тока, са изузетком Западне Мораве, оне су већ 21. јуна полако почеле да се повлаче са поплавлених подручја, а од Ужица преко Ваљева је успостављена веза са Београд. Поправка путева у Ужичком округу почела је већ крајем јуна.³¹

У Ужичком округу су два лица изгубила живот током јунских поплава: Јован Радосављевић и Миланко Богићевић. Обојица су страдали у Рзаву. Других људских жртава није било. Ниједна фамилија није остала потпуно без имовине, нити су неке потпуно уништени усеви.³²

Од 18. до 21. јуна киша је непрестано падала у Пожаревачком округу. Као последица обилне кише, реке Велика Морава и Млава биле су придошле, али током 21. јуна још увек су биле у свом кориту. Следећег дана, у јутарњим часовима, Велика Морава је брзо надолазила изнад Лучице, али још увек није била поплавила околину. Ипак, ергела која се налазила у близини реке је измештена. У поподневим часовима 22. јуна у Пожаревац је дошао управник ергеле и донео вести да се Морава до Ореовице излила и да је потопила многе усеве. Такође, у ноћи између 21. и 22. јуна излила се и река Млава..³³

У току наредна два дана изливање река се наставило. Сав простор од Свилајнца до Велике Мораве, што је било удаљено око „сат времена хода“, био је потопљен. Обе скеле које су саобраћале на Великој Морави биле су однете низ реку. На једној од скела налазило се око 25 људи, који нису стигли да се склоне на сигурно пре него што се скела откачила.³⁴ Бројна села била су потопљена, а шта је било са становништвом на поплавленим подручјима није се знало. Највише је страдало село Ливадице које је било цело под водом и није се знало да ли има преживелих, јер становништво није стигло на време да се повуче на узвишења. Власти су пострадалом становништву послали у помоћ лађу и 7 чамаца.³⁵

³⁰ Исто, РНо 4112.

³¹ *Србске новине*, бр. 69, 13/25. јун 1864.

³² АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4598.

³³ *Србске новине*, бр. 68, 11/23. јун 1864; АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4078, 4079.

³⁴ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4106.

³⁵ *Србске новине*, бр. 69, 13/25. јун 1864; АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4095.

Села у Голубачком срезу, а у поменутом округу, страдала су и од поплаве Дунава. Том приликом поплављена су била: село Двориште, село Војилова, село Радошевац и село Славнице.³⁶

У Подринском округу 18. јуна стање је било редовно, водостај река нормалан, а киша није падала. Међутим, већ три дана касније у Београд су стигле вести, да су поља око Дрине и Јадрана поплављена. Сељаци чија су се имања налазила у равници били су животни угрожени од поплава, па су се иселили на околна брда. Саобраћај између Лешнице и Лознице био је прекинут, као и веза између Београда и Лознице. Бања Ковиљача, која се налази у непосредној близини Лознице била је потопљена. У овом крају реке су почеле да се повлаче и враћају у своје корито 23. јуна, а према извештају од тог дана, очекивало се да ће се већ следећег дана успоставити саобраћај. Становништво које се повукло пред воденом стихијом почело је да се враћа својим кућама. Ипак, ни даље нису биле успостављене везе са свим деловима округа, а није се знало ни да ли је неко лице изгубило живот.³⁷ Иако су се реке повукле у корито после ових поплава, већ 29. јуна поново је почела да пада киша, па је поново постојала опасност од поплава. Начелник К. Јанковић је наредио приправност, али овога пута водостај река се није повећавао.³⁸

Након шест дана кише у Ћупријском округу, која је била преко потребна за усеве, водостај Велике Мораве био је нормалан 18. јуна. Током следећег дана приметан је био раст нивоа воде, али ни тог дана није дошло до изливања реке. Међутим, већ 20. јуна у један сат после поноћи Морава је почела да се излива и том приликом поплавила села: Шавац, Чешуљ, Стружу, Ратаре, Кошево, Дрновицу. Становништво из тих села није стигло да се склони, јер је вода изненада „ударила“.³⁹ Власти су 21. јуна предузеле акцију спашавања људи, јер до тада јака киша није дозвољавала. Међутим, ни тог дана киша није престајала, а водостај Велике Мораве једнако је растао. Ипак, спашавање је настављено и око 2.900 људи је спашено. Једно дете је изгубило живот.⁴⁰ У Параћину су поплавом била погођена села Глоговац, Дубока, Рајкинац, Војска, Радошин, Гложан и Црквена, а на том простору највише су страдали усеви. Вода се није била повукла све до 28. јуна.⁴¹

³⁶ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4554.

³⁷ Исто, РНо 4088, 4101, 4230.

³⁸ Исто, РНо 4299.

³⁹ *Србске новине*, бр 69, 13/25. јун 1864.

⁴⁰ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4472.

⁴¹ Исто, РНо 4094; *Србске новине* бр. 70, 16/28. јун 1864.

Саобраћај са Крушевцом и околним областима био је прекинут. О томе сведочи и податак да су вести у Београд стизале посредним путем, преко јагодинског начелника.⁴²

Од 22. јуна вода се више није изливала и стизале су вести да је опасност од даљих поплава прошла.⁴³ Окружни начелник М. Пелиовић обишао је 27. јуна Свилајначки срез, који је током поплава највише страдао. Након обиласка среза начелник је послао извештај у Београд, којим јавља да су друм и ћуприје у добром стању, али да је доста стоке удављено. Од људских жртава, осим једног детета за које се знало да је изгубило живот још током првог таласа поплава, и једна жена је погинула.⁴⁴

Током 27. јуна вода је наставила да опада и тог дана је опала за $\frac{1}{2}$ цола, а следећег дана се смањила за 1-2 цола. Након смањивања нивоа воде могуће је било успоставити саобраћај између Алексинца и Пожаревца. Телеграфски саобраћај до Јагодине био је успостављен 28. јуна. Фамилије чија је имовина потопљена нису планирале да се враћају својим кућама, већ су тражиле исељење.⁴⁵ До краја јуна вода у Ћупријском округу се потпуно повукла.

„Наш Крушевац сад изгледа као полуострво међу морем“, тако је начелник Крушевачког округа П. Мутавцић започео свој извештај од 25. јуна министру унутрашњих дела Николи Христићу.⁴⁶ Велика Морава је брзо надошла и поплавила области око Крушевца, тако да је он готово био одсечен од суседних области. Због брзе воде скела на Великој Морави није могла да се креће. Поред Мораве, и Расинна се излила и однела ћуприју код Крушевца. Како је након тога сваки саобраћај са околним областима био прекинут, начелник моли министра унутрашњих дела да дозволи да се подигне једна ћурпија о трошку народа. Велики проблем представљало је то што пошта није могла да се пошаље за Београд. Начелник се по том питању обраћао министру молбом да се дозволи да пошта неко време иде преко Ђуниса, куда је једино саобраћај био могућ.⁴⁷

Ипак, већих страдања у овом округу није било. Усеви који су се налазили поред Мораве, Расине и других река су били уништени, али није било ниједне породице која је лишена свега, јер је и стока на време избављена.

⁴² *Србске новине*, бр 69, 13/25. јун 1864.

⁴³ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4229.

⁴⁴ Исто, РНо 4294.

⁴⁵ Исто, РНо 4303.

⁴⁶ Исто, РНо 4093.

⁴⁷ Исто, РНо 4107, 4232.

Скела је поново почела да вози преко Мораве 28. јуна, а преко мањих река, како су ћуприје биле однете, саобраћај се одвијао чамцима.⁴⁸

У Алексиначком округу поплаве нису нанеле већу штету. И у том округу киша је падала пет дана без престанка, од 19. до 24. јуна. Као последица тога, река Јужна Морава је брзо надолазила и излила се на простору од Суповца до Сталаћа и од Сталаћа до Ћићевачког поља. Највише су страдали усеви, а било је и неколико покварених путева.⁴⁹ Начелник поменутог округа М. Пироћанац послао је почетком јула министру унутрашњих дела извештај о штети, где наводи да се штета готово не примећује. Она поља која су била потопљена, а на којима су били засејани кукуруз и дуван, нису поново засејана, јер усеви нису пропали, будући да се вода повукла доста брзо. За 123 домаћинства која су имала земљу једино у долини Јужне Мораве и чији су усеви у потпуности страдали, из општинске касе је издвојен новац и купљено ново семе, па су њиве поново биле засађене.⁵⁰

Из Рудничког округа стижу вести 21. јуна од начелника Ж. Антонића да су се због велике кише воде разлиле „тако јако како нико не памти.“⁵¹ Киша је без престанка падала 72 сата.⁵² Народ се на време склонио из кућа које су биле у опасности, али је једно дете од годину и по дана изгубило живот, јер га је мајка случајно испустила у воду. Других људских жртава није било. Стока је у великом броју страдала. Мостови су били уништени, а телеграфски стубови поломљени, тако да је веза са околним областима била прекинута.⁵³

Из извештаја рудничког начелника од 28. јуна 1864. види се да су највише страдали усеви који су се налазили поред Мораве. Ниједна кућа није била срушена, а народ је почео да се враћа кућама. Власти су предузеле меру за снабдевање храном пострадалог становништва. Саобраћај између Чачка и Горњег Милановца био је успостављен, док између Београда и Горњег Милановца још увек није било могуће путовати на коњима и очекивало се да ће за 10 дана пут бити поправљен.⁵⁴

У Шабачком округу киша је падала од 17. до 20. јуна без престанка, али до тада реке се нису излиле, нити су путеви били покварени. Међутим,

⁴⁸ Исто, РНо 4302.

⁴⁹ Исто, РНо 4296.

⁵⁰ Исто, РНо 4756.

⁵¹ Исто, РНо 4304.

⁵² *Србске новине*, бр. 68, 11/23. јуна 1864.

⁵³ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4227.

⁵⁴ Исто, РНо 4304.

већ следећег дана Дрина и Сава су се излиле и потопиле околне њиве, а и летина је била уништена. Пут од Шапца преко Лешнице за Лозницу био је прекинут. Пошта из Лознице није стизала.⁵⁵ Падавине су престале 22. јуна и мање реке су почеле да се враћају у корито, али то није био случај са Дрином и Савом.⁵⁶ Оне су наставиле да се изливају и тог дана тако да је вода дошла до самог карантина, а 22. увече продрла у његово двориште, али веће штете није било.⁵⁷ Дана 28. јуна у Београд су стигле вести из овог округа да штета није велика и да се усеви опорављају, а да се земља брзо исушује. Предузети су радови на оправци путева и постављању ћуприја.⁵⁸

У Београдском округу највише је био поплављен Колубарски срез, а нешто мање Космички и Врачански. У Врачанском округу јака киша почела је 19. јуна и већ тог дана дошло је до првих људских жртава. У селу Велики Мокри Луг јака киша је провалила кров куће Стане Ђокић и њене ћерке Савке и њих две су тада изгубиле живот.⁵⁹ У Колубарском срезу киша је падала од 17. до 24. јуна и изазвала велико изливање река. Том приликом живот су изгубила двојица људи: Петар Ивановић и Никола Ташић. Обојица су се удавили покушавајући да сачувају стоку, при покушајима да је истерају на узвишења.⁶⁰ У Колубарском срезу највеша штета била је у ситној стоци и у усевима.

Последњи округ који се нашао на удару поплава био је Крајински. Дана 27. јуна стигао је извештај од начелника Књажевца Ј. Наумовића да је и на том простору падала киша, али да до тада она није била нарочито јака, нити је дошло до изливања река. Међутим, баш тог дана када је стигао извештај из Књажевца, Дунав се код ушћа Тимока излио и том приликом поплавио њиве и ливаде које су се налазиле у близини његове обале и које су биле у власништву становника села Радуовца, Буковче и Кобишнице. Тада је код ушћа Тимока поплављена је и једна општинска ливада величина 40 коса. Међутим, штета на том простору није била велика.⁶¹

О поплавама у Ваљевском округу у јуну 1864. године постоји само један извештај који је начелник тог округа М. Теодосић послао министру унутрашњих дела, где му јавља да је у том округу било доста кише и да

⁵⁵ Исто, РНо 4082.

⁵⁶ *Србске новине*, бр. 68, 11/23. јун 1864.

⁵⁷ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4102.

⁵⁸ Исто, РНо 4379.

⁵⁹ Исто, РНо 4031.

⁶⁰ Исто, РНо 4308.

⁶¹ Исто, РНо 4272, 4320, 4474.

су се реке излиле, али да нико није лишен свега, па власти нису имали потребу пружати било какву помоћ.⁶²

О јунским поплавама у Кнежевини Србији били су информисани и Срби у Аустрији преко Србског дневника, где је писано о страдању народа. Извештај који је стигао из Београда гласио је: „Код нас је страшно пострадао свет од потопа.“ Након кратког излагања о поплавама, писац извештаја прешао је на критику власти. Наведено је да су министри наводно одмах након поплава наредили смотре оружја, „те људи без икакве преше и нужде остављају у највећој беди своје фамилије и иду по пет и више сати до места своје куће носећи оружје на смотре.“⁶³

Поред поплава које су погодиле Кнежевину Србију у јуну 1864, на удару ове природне непогоде поједини окрузи су се поново нашли у новембру и децембру 1864. У новембарским поплавама били су поплавлени окрузи: Крагујевачки, Смедеревски, Крушевачки, Алексиначки, Чачански и Јагодински, док је у децембру био поплавлён Моравски срез у Пожаревачком округу. Као што ће се видети из даљег излагања, ове поплаве нису имале размеру као оне из јуна исте године, али су и оне оставиле значајне последице, а и њих су изазвале обилне кише.

Река Лепеница је између 17. и 18. новембра 1864. године придолшла и доњи део Крагујевца потопила „у висини више од летос“. Становништво чије су се куће налазиле на угроженом подручју на време је евакуисано. Поред доњег дела вароши, и село Баточина било је поплавлёно. Током новембарских поплава у овом округу живот је изгубио Ненад Пауновић из села Забајнице. Осим Лепенице, излила се и река у селу Рачи и тада је страдало 80 оваца. Друге штете у овом округу није било. Како је реч о рекама са мањом воденом масом, оне су се убрзо повукле у своје корито.⁶⁴

У Смедервском округу прва се излила река Језава 21. новембра у вечерњим часовима и убрзо испунила баре које су се налазиле по Годоминском пољу. Током наредног дана Језава је носила велике количине сена. Ипак, тог дана Годоминско поље није било поплавлёно.⁶⁵ Међутим, од 22. новембра киша, која је накратко била престала, опет је наставила да пада тог дана. Тада је и Велика Морава почела да се излива и поплавила је нижа места. Језава је наставила са изливањем, па се Годоминско поље, као и у јуну, нашло под водом. Такође, Језава је и сада продрла на простор

⁶² Исто, РНо 4231.

⁶³ *Србски дневник*, бр. 73, 3/15. јул 1864.

⁶⁴ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 8080.

⁶⁵ Исто, РНо 8018.

између утврђења и вароши, али није дошла до кућа, из чега се види да је водостај био нижи него у поплавама од лета 1864. Поред ове две реке које су се излиле у Смедеревском округу, и Дунав је почео да придолази, што је додатно успоравало повлачење Велике Мораве, с обзиром да се она под правим углом улива у Дунав. Ипак, села поред Мораве нису била поплављена и није било веће опасности. Стока са угроженог подручја је на време евакуисана, тако да веће штете није било.⁶⁶

Извештаји о новембарским поплава у Крушевачком округу су малобројни и сачувана су само два извештаја која је послао начелник Паун Николић. Дана 18. новембра стиле су вести да реке Велика Морава и Расина придолазе, али да не постоји опасност по људе и стоку.⁶⁷ Шест дана касније (24. новембра) јављено је да су ове поплаве далеко мањег обима од јунских и да штете у приватним имањима није било. Једино је било однето неколико ћуприја и друмови су покварени, али су те последице убрзо саниране.⁶⁸

Дана 19. новембра дошло је до изливања реке Јужне Мораве у Алексиначком округу. Том приликом највише су страдала села Бугар-Моравског среза. У остала два среза није било веће штете. Једино је у Алексиначко-Ражањском срезу манастир Роман претпрео већу штету јер је страдало 9 говеди на манастирском имању. Сељаци чија су се имања налазила крај реке нису могли да изврше јесење орање њива, нити сетву, па је на предлог министра финансија Косте Цукића било предвиђено да се тим становницима да део општинске земље како би њиве биле поново засејане.⁶⁹ Као што се види, новембарске поплаве и у овом округу нису биле ни приближне по последицама као оне у јуну.

За разлику од претходних округа, новембарске поплаве имале су веће размере по последицама у Чачанском округу. Дана 18. новембра Западна Морава је придолазила, али стање је било редовно и није било опасности за житеље. Међутим, већ следећег дана Чачак је био сав у води, али ниво ипак није дошао до оног из јуна 1864. Пре него што је вода почела да продире у насељени део вароши, власти су предузеле мере и евакуисале становништво које је било угрожено. Саобраћај је био отежан, али могло се путовати на коњима. Највећа штета била је у поквареним путевима и однетим ћупријама. Поред тога, и скела на Западној Морави била је однета, али је убрзо постављена нова и служила је за превоз поште. У самој вароши

⁶⁶ Исто, РНо 8081.

⁶⁷ Исто, РНо 7083.

⁶⁸ Исто, РНо 8082.

⁶⁹ Исто, РНо 8491.

Чачка штета је износила око 230 дуката цесарских.⁷⁰ Поред Западне Мораве, приликом ове поплаве излила се и река Ибар у Карановачком срезу и том приликом нанела штету у износу од 766 дуката цесарских.⁷¹

Последњи округ који је био погођен новембарским поплавама је Јагодински. Река Белица се излила 18. новембра у 4 сата ујутру и потопила целу варош, а Лугомир је потопио цело јагодинско поље. Осим ове две реке и Велика Морава је придошла, па је становништву села која су се налазила крај Мораве јављено да се на време склоне од реке. Други извештај о поплави у овом округу потиче тек од 20. децембра, којим је јављено да је вода много била мања него летос и да је Морава нанела камење на њиве. Друге штете није било.⁷²

Последња поплава у 1864. години била је она у Пожаревачком округу у децембру 1864. која је поплавила села у Моравском срезу и том приликом причинила штету у износу од 25.894 дуката цесарских. Била су поплављена села Ливадица, Жабар, Рајинац. Других података о овој поплави нема.⁷³

Штете од јунских поплава 1864. године

Поплаве из 1864. године највећег утицаја су имали на пољопривреду, а највећу штету нанеле су усевима различитих пољопривредних култура. Поред усева, у великој мери страдала је и стока, посебно ситна, а у нешто мањој мери и крупна. Од првог талса поплава највише су страдале воденице које су се налазиле на већим рекама. Списку штета треба додати куће и друге зграде које су такође биле уништене током поплава. За процену штете и састављање спискова штета били су задужени срески начелници.⁷⁴ На основу њихових извештаја окружни начелници су слали извештаје министарству унутрашњих дела. Ти извештаји се по броју података доста разликују од округа до округа, а често и од среза до среза. У наставку ћемо дати табеларни приказ штета по појединим општинама или срезевима, у зависности од података које су окружни начелници слали у Београд, а које се односе на јунске поплаве 1864.

⁷⁰ Исто, РНо 8581.

⁷¹ Исто, РНо 6052.

⁷² Исто, РНо 8073, 8897.

⁷³ Исто, 1865, Ф. 3, РНо 1032.

⁷⁴ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4920.

Табела 1.1: *Списак штеће у Чачанском округу (Синђенички срез)*⁷⁵

Општина	Воденица	Кућа	Других зграда	Стока	Ливада и усева (вредност у дукатима)	Укупна вредност у дукатима
Брезовачка	6	1	1	12 коња 2 говечета	220 #	306 #
Мланачка	14	-	-	-	300 #	408 #
Рудно	1	-	1	-	120 #	155 #
Градачка	-	-	-	-	100 #	100 #
Ушће	7	-	5	-	400 #	690 #
Ђаковачка	1	-	1	-	300 #	327 #
Трнавска	-	-	-	-	100 #	100 #
Баљевачка	-	-	-	-	400 #	400 #
Беочка	2	1	-	-	185 #	200 #
					Укупно: 2.686 # ⁷⁶	

⁷⁵ Исто, РНо 1001.

⁷⁶ Однос новца у Кнежевини Србији био је одређен Законом о тарифама из 1855. године (*Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажевсџву Србији VIII (1856), 77-79*), који је важио до 1866. године када је донет нови Закон о тарифама (*Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажевсџву Србији XX (1867), 43-47*). Однос дуката цесарског и дуката чаршијског, као и дуката цесарског и гроша пореског, није се мењао. 1 дукат цесарски вредео је 28 гроша пореских, односно 60 гроша чаршијских

Табела 1.2: *Списак штете у Чачанском округу (Карановачки срез)⁷⁷*

ОПШТИНА	Кућа	Водевица	Др. зграда	Љуприја	Њива (плугова)	Траве(коса)	Говеди	Коња	Укупна вредност (гроша пореских)
Самаилска	-	-	-	1	11	10	-	-	5.300
Мрсањска	-	-	-	1	48	20	-	-	4.900
Адранска	2	-	1	1	50	18	-	-	5.621
Врдинска	-	-	-	-	6	1	-	-	351
Роћевачка	-	4	-	-	1	4	-	2	2.440
Богутовачка	-	3	-	1	2	3	-	-	4.810
Конаревска	-	-	-	1	32	-	-	-	900
Матарушка	4	-	2	-	22	2	1	-	2.920
Каменичка	1	3	2	-	2	6	-	-	3.970
Крушевичка	-	-	6	1	51	10	-	-	93.120
Ратинска	-	-	-	-	58	-	-	-	5.900
Драгошничка	-	-	-	-	1	-	1	-	350
Врбска	-	-	-	-	126	1	-	-	2.980
Вранешка	-	-	-	-	108	6	-	-	2.725
Отрочка	-	-	-	-	108	6	-	-	2.725
Подунавачка	-	-	-	-	10	-	-	-	500
Грачачка	-	2	1	-	-	-	-	-	1.004
Карановачка	-	-	-	-	12	-	-	-	475
Укупно: 138.362 (2.305 #)									

У Трнавском срезу Чачанског округа, штета је била једино у усевима, тако да ћемо у наредној табели приказати износ штете по општинама поменутог среза.

⁷⁷ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНo 3163.

Табела 1.3: *Сјисак шћейџа у Чачанском округу (Трнавски срез)*⁷⁸

Општина	Вредност штете у дукатима цесарским (#)
Атеничка	6.700 #
Заблаћска	6.400 #
Јежевичка	90 #
Слатинска	4.850 #
Горичанска	3.200 #
Лазачка	580 #
Паковраћска	1.165 #
Укупно: 22.985 #	

Табела 1.4: *Шћейџа у Чачанском округу (Драичевски срез)*⁷⁹

Општина	Вредност штете у дукатима цесарским				Укупна вредност у дукатима цесарским
	Усеви	Однете земље	Зграде и ограде	Стока	
Дубачка	200	200	100	-	500 #
Пилатовачка	1.000	500	-	-	1.500 #
Котрашка	800	1.100	290	5	1.195 #
Горачићска	1.000	700	300	-	2.000 #
Каонска	2.000	1.000	-	-	3.000 #
Вичка	1.000	500	150	-	1.650 #
Губеревачка	2.000	2.000	1.000	-	5.000 #
Вировска	1.500	1.500	-	-	3.000 #
Рћанска	1.000	647	20	-	1.667 #
Гучка	2.000	1.500	500	6	4.006 #
Лишанска	300	200	100	-	600 #
Рогачка	1.200	1.500	-	-	2.700 #
Миросаљачка	260	180	30	-	470 #
Дучаловска	1.000	500	30	-	1.530 #
Дрвинска	1.400	300	-	-	1.700 #
Негришорска	1.500	600	15	-	2.115 #
Тијанска	1.000	500	-	-	1.500 #
Укупно: 35.122 #					

⁷⁸ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 2191.⁷⁹ Исто, 2331.

На основу наведених табела види се да је у Чачанском округу највише страдао Драгачевски, а затим Трнавски срез, док је штета у остала два среза знатно мања. Први срез је био поплављен због изливања локалних река, а док се други нашао на удару поплаве Западне Мораве. Иако је водена маса Западне Мораве неупоредиво већа од локалних река, оне су оволику штету причиниле у Драгачевском срезу јер је реч углавном о планинским рекама које приликом изливања стварају бујице и носе све пред собом.

Поред наведених срезова у Чачанском округу, поплава је нанела штете и у самом Чачку. Том приликом уништено је 60.000 ока⁸⁰ соли, 1.200 ока пшенице, 8.000 ока кукуруза, 3 куће, доста зграда и помоћних објеката је било оштећено. Вода је однела једну ћуприју и поплавила усева површине 200 плугова⁸¹ кукуруза, 100 плугова јечма, 20 пшенице и 20 плугова других усева. Штета у самој вароши износила је 4.800#, док је укупна штета у Чачанском округу у јунским поплавама износила 67.898 дуката цесарских.⁸²

⁸⁰ 1 ока= 1,28 кг

⁸¹ 1 плуг=0,57 хектара.

⁸² АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 6886.

Табела 2.1: Сјисак шћейе у Београдском округу (Колубарски срез)⁸³

Село	Вредност штете у грошама чаршијским								Укупно
	жито	кукуруз	трава	говеда	коњи	свиње	овце	колаца	
Петка	36.740	95.090	29.830	760	2.500	120	-	15.020	180.060
Ђелије	7.600	30.690	8.500	-	-	180	60	3.560	50.950
Иркосава	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Прогорац	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Крушевица	3.600	4.200	600	-	-	-	-	60	40.860
Аратовац	4.460	5.040	8.742	-	-	-	-	420	18.862
Даросава	1.200	9.200	600	-	-	-	-	6.000	17.000
Барошевац	1.000	1.000	-	-	-	-	-	600	2.600
Зеока	1.000	500	1.000	-	-	-	-	600	2.100
Трбушница	200	200	100	-	-	-	-	-	500
Стубица	-	550	1.100	-	-	-	-	800	2.450
Лукавица	30.000	240	120	-	-	-	-	70	30.430
Чибутковица	1.272	20.000	7.000	-	-	-	-	3.000	31.272
Барзиловица	89.000	24.660	1.200	-	-	-	-	3.000	117.860
Дудовица	20.000	13.270	3.496	-	-	-	-	3.377	40.143
Жупанац	90.000	18.000	6.000	-	-	-	-	3.150	117.150

⁸³ Исто, РНо 4308.

Село	Вредност штете у грошама чаршијским								Укупно
	жито	кукуруз	трава	говеда	коњи	свиње	овце	колаца	
Вреоци	36.000	60.000	120.000	2.400	1.200	1.800	120	6.000	228.720
Црљени	9.000	30.000	60.000	3.600	1.800	6.000	430	4.200	115.030
Медошевац	12.000	18.000	30.000	-	-	-	-	3.000	63.000
Венчана	3.000	6.000	15.000	-	-	120	-	1.000	25.120
Стрлово	14.000	40.000	3.000	-	-	-	-	-	5.000
Тулето	300.000	10.000	17.000	-	-	-	-	900	57.900
Шопић	5.000	30.000	25.000	9.240	-	6.480	-	16.000	91.720
Миросавлац	-	25.800	37.120	-	-	-	-	300	63.220
Кукe	-	1.800	-	-	-	-	-	-	1.800
Бурова	7.200	7.500	-	-	-	-	-	-	14.700
Инковац	-	9.000	15.000	120	-	240	-	3.000	27.360
Сакули	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Укупно	627.932	365.650	39.408	16.120	5.500	14.940	610	74.057	1.144.217

Табела 2.2: *Списак штење у Београдском округу (Космајски срез)⁸⁴*

Село	Плугова земље	Коса					
	усеви	ливаде	ћурпије	свиње	овце	говеда	коњи
Влашка	100	500	3	-	-	-	-
Рајковац	50	200	-	-	-	-	-
Младеновац	100	300	1	-	-	-	-
Ђудинци	10	10	1	-	-	-	-
Велика Иванча	65	1.000	6	-	-	-	-
Неменикуће	100	150	-	-	20	-	-
Лисовић	3	250	2	-	-	-	-
Стојник	20	20	-	-	-	-	-
Губеревић	30	25	-	-	-	-	-
Манић	10	100	1	1	-	-	-
Слатина	-	10	-	-	-	-	-
Бељно	10	300	-	-	-	-	-
Рогача	6	20	-	-	-	-	-
Дрлупа	1	1	-	-	-	-	-
Дучина	5	10	-	10	20	10	-
Сибница	10	200	-	-	-	-	-
Раниловић	66	200	2	6	-	-	-
Ропчево	5	20	-	-	-	-	-
Пружатовац	-	140	-	-	-	-	-
Међулужје	2	250	2	2	-	2	2
Мала Врбица	-	80	-	-	-	-	-
Амедић	1.5	100	-	-	-	-	-
Кораћица	2	303	2	-	-	-	-
Поповић	-	30	-	-	-	-	-
Укупно	596,5	4.219	20	19	40	12	2

⁸⁴ Исто, РНо 4565.

Табела 2.3: *Списак шпете у Београдском округу (Врачански срез)⁸⁵*

Село	Плугова усева	Коса ливаде
Винча	150	400
Железник	400	600
Лештани	60	50
Рушањ	10	500
Линосава	-	600
Велико Село	1.000	1.000
Ресник	10	1.200
Књажевац	-	1.500
Велики Мокри Луг	40	50
Укупно	1.670	4.900

⁸⁵ Исто, РНо 4408.

Табела 2.4: *Сјисак шћете у Београдском округу (Грочански срез)⁸⁶*

Село	Ливада (дана орања)	Пшеница (дана орања)	Кукуруз (дана орања)	говеда	овце	козе	свиње	Укупно у грошама чаршијским
Гроцка	-	5	5	-	-	-	-	600
Усничарија	-	-	-	4	10	5	4	1000
Батајница	-	-	-	-	-	-	-	-
Рипањ	100	-	30	-	-	-	-	7.800
Сенај	40	-	-	-	-	-	-	2.400
Мала Иванча	50	-	4	-	-	-	-	3.000
Пударци	50	-	10	-	-	-	-	3.600
М. Пожаревац	10	-	20	-	-	-	-	7.200
Зуца	-	-	-	-	-	-	-	-
Дражане	-	-	-	-	-	-	-	-
Камендо	-	20	50	-	20	-	10	12.000
Врчина	100	-	10	-	-	-	-	3.600
Шепшин	50	-	-	-	-	-	-	6.000
Болеч	-	-	-	-	-	-	-	-
Заклопача	10	-	3	-	-	-	-	780
Укупно: 47.980								

⁸⁶ Исто, РНо 4697.

На основу изнетих података у табелама види се да је у Београдском округу највише страдао Колубарски срез и да је у њему било штете, како у усевима, тако и у стоци. У Врачанском срезу штета је била само у усевима, али она није била велика, док је нешто већа штета била у Космајском срезу. Укупна штета у Београдском округу износила је 98.373 дуката цесарска.⁸⁷ Што се тиче самог града Београда, у архивској грађи није пронађен ниједан податак који би говорио о поплави у главном граду Кнежевине Србије, тако да је он био поштеђен поплава у наведеном периоду.

За Ужички округ не располажемо подацима који говоре о штетама по селима или општинама појединих срезова, већ по срезовима тог округа, тако да ћемо у табели приказати штете које је изазвала јунска поплава по срезовима.

Табела 3.1: *Списак штеће у Ужичком округу по срезовима*⁸⁸

Срез	Коса ливада	Кукуруз (дана орања)	Пшеница (дана орања)	Оваса (дана орања)	Других усева	Воденица	Ђуприја	Говеди	Свиња	Оваца	Коња	Коза
Златиборски	247	421	45	-	15	8	1	-	-	-	-	-
Црногорски	654	917	326	-	273	8	18	-	-	-	-	-
Рачански	576	452	245	139	240	22	14	-	-	-	-	-
Ариљски	425	1.325	110	414	575	18	20	1	16	27	-	-
Моравички	951	551	168	1.073	1.365	-	- ²	11	-	152	46	48
Укупно	2.853	3.666	894	1.626	2.468	56	53	22	16	179	46	48

У Подринском округу поплава је причинила штете у два округа: Јадарском и Рађевачком. Штете у усевима биле су далеко веће у Јадарском срезу, него у Рађевачком, док је у Рађевачком округу страдало више домаћих животиња.⁸⁹

⁸⁷ Исто, Ф. 7, РНо 174.

⁸⁸ Исто, Ф. 14, РНо 4598.

⁸⁹ За Моравички срез нема података колико је било однето ђуприја и воденица, али свакако је река Моравица, с обзиром на штете које су на том простору настале у усевима и стоци, однела или оштетила одређен број ђуприја и воденица.

Табела 4.1: *Списак штете у Подринском округу*⁹⁰

Срез	Коса траве	Плугова кукуруза	Других усева	Плугова пшенице	Оваца	Свиња	Колаца
Јадарски	5.473	5.598	80,5	430,5	-	-	-
Рађевачки	65	63	-	38	94	44	4.500

У оквиру извештаја о штетама у Подринском округу наведен је податак да штета у Јадарском срезу износи 985 дуката цесарских, док за Рађевачки срез није наведено. За Рађевачки срез можемо извршити процену вредности штете на основу извештаја из других округа где је наведена вредност пострадале стоке или уништених усева. На основу такве анализе произилази да је штета у Рађевачком округу износила око 200 дуката цесарских.⁹¹ Међутим, на другом месту смо нашли податак да је штета у Подринском округу износила 28.877 дуката цесарских.⁹² На основу тога може се закључити да је овај извештај непотпун и да не одговара правом стању ствари. Да је други износ бар приближно тачан сведочи и податак да се износ причињене штете који је у том документу наведен за друге округе поклапа са износом који је наведен у извештајима окружних начелника за оне округе за које су ти извештаји сачувани. Поред тога, овај износ штете помиње и Антоније Алексић у свом раду *Морава њено садање стање и мојћносћи њловидбе*.⁹³

За Ваљевски округ сачуван је списак штета у Посавском, Колубарском и Подгорском срезу. Међутим, ни када је реч о Ваљевском округу не поклапају се износи процењене штете који су у Београд стигли крајем јуна са оним који су стигли током јула месеца 1864. У овом округу једино за Посавски срез постоје детаљнији подаци о штетама, тако да ћемо њих представити у табели. За Колубарски срез сачуван је податак да је највећа

⁹⁰ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4970.

⁹¹ Анализа је извршена на основу извештаја о штети и њеној процени у срезу Драгачевском, округа Чачанског, где је наведено да је вредност једне страдале овце или једне свиње 1 дукат цесарски. Када је реч о полављеним пољима, у Рађевачком срезу поплављена површина била је доста мала, тако да штета на том пољу је готово занемарљива.

⁹² АС, МУД-П, 1864, Ф. 7, РНо 174.

⁹³ А. Алексић, *Морава њено садање стање и мојћносћи њловидбе*, 34.

штета била у поплавленим усевима кукуруза и да је највише страдало село Латковић, а да је укупна штета у том срезу износила 42.605 дуката цесарских. За Подгорски срез је такође наведено само да је укупна штета износила 12.444 дуката цесарска, а да су поплавом највише била погођена села Горња и Доња Буковача.⁹⁴

Табела 5.1: *Списак штеће у Посавском срезу, окупја Ваљевској*

пшеница	кукуруз	овас	јечам	других усева	трава	коња	волова	оваца	коза	општењених кућа	одегних ограда	поломљеног дрена	Укупна вредност у дукатима
875 ⁹⁵	1.160	57	209	61	2.550	4	17	109	11	21	35	83.000	15.092 #

На основу горе наведених података произишло би да је штета износила 70.141 #. Међутим, према другом извештају из јула 1864. штета је износила 106.862 дуката цесарских.⁹⁶ Сматрамо да је други податак тачнији, јер је прошло више времена од поплава тако да се штета могла реалније сагледати.

У Ђупријском округу највише су страдали Параћински и Ресавски округ, али за њих не постоје посебни извештаји, већ је сачуван извештај који приказује целокупну штету у поменутом округу. Према том извештају у овом округу страдало је 190 грла говеди, 20 грла коња, 678 свиња, 1.538 оваца и било је поплавлено 11.392,5 дана ораће земље под усевима и ливаде. На крају извештаја нема података о вредности причињене штете, али како је овај округ, уз Смедеревски и Пожаревачки, највише страдао, основано се може претпоставити да је штета износила више од 200.000 дуката, будући да је у Смедеревском износила 245.132,5 дуката, а у Пожаревачком 255.659 дуката.⁹⁷

⁹⁴ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4920.

⁹⁵ Дана орања.

⁹⁶ АС, МУД-П, 1864, Ф. 7, РНо 174.

⁹⁷ Исто.

У Алексиначком округу штета је била једино у усевима. Поља која су била засејана кукурузом и дуваном нису пропала и након повлачења воде усеви су се опоравили. У малом броју њива усеви су пропали, али су поново засејани⁹⁸. У наредној табели ћемо приказати штету у Алексиначком округу.

Табела 6.1: *Списак штеће у Алексиначком округу*⁹⁹

	Плу- гова куку- руза	Плу- гова пше- нице	Коса ливада	Плугова јечма	Плу- гова коно- пље	Плугова других усева
Општина Алексиначка	124	26	30	21	3	14,5
Срез Алексиначко- ражањски	1.564	356	1.023	397	25	27
Срез Бугар- Моравски	1.374	240	1.361	-	-	55,5
				-	-	
Укупно	3.062	632	2.414	418	28	97

У Рудничком округу највећа штета је била у страдалим животињама и поплавом однетом житу из салаша. У усевима готово да није било штете. Штета у овом округу је износила 55.000 дуката.

Табела 7.1: *Списак штеће у Рудничком округу*¹⁰⁰

куку- руз ¹⁰¹	пше- ница ¹⁰²	говеда	свиње	овце	кошница пчела	живи- на	коња	однете воде- нице
15.300	500	21	192	32	12	593	1	4

⁹⁸ Исто, Ф. 14, РНо 4756.

⁹⁹ Исто, РНо 4865.

¹⁰⁰ Исто, РНо 4876.

¹⁰¹ Однето ока кукуруза.

¹⁰² Однето ока пшенице.

Због количине воде која се излила у Јагодинском округу, мислило се да је штета огромна. Међутим, у извештају који је окружни начелник послало министарству унутрашњих дела 19. јула наведено је да је штета доста мања него што се очекивало. За варош Јагодни постоји само податак да је штета износила укупно 419 дуката цесарских, без детаљнијег приказа штете. За Левачки срез овог округа наведено је да су путеви и ћуприје покварени или однети, а да су мање реке у том срезу поплавиле скоро $\frac{3}{4}$ усева, али како је реч о мањим рекама, оне су се убрзо повукле па нису причиниле већу штету, али детаљнијих података о штетама у том срезу нема. Зна се да су највише страдала села Раковац, Крушевица и Белушић.¹⁰³ За Тамнићки и Белички срез сачувани су детаљни подаци који ће бити приказани у следећој табели.

Табела 8.1: *Списак штеће у Тамнићком и Беличком срезу, округа Јагодинског*¹⁰⁴

Срез	Кукуруз у салашу	Пшеница у салашу	Кукуруз (дана орања)	Пшеница (дана орања)	Коса ливада	Свиња	Оваца
Тамнићки	-	-	6.108	2.171	2.170	124	214
Белички	97.190	16.280	5.613	1.797	5.227	1.539	2.054
Укупно	97 190	16.280	11.721	3.968	7.397	1.663	2.268

Поред ових података који су сачувани у архивској грађи, А. Алексић наводи да је у овом округу страдало 135 волова и 79 коња. У 15 моравских села од Багрдана до Трешњевице без усева остало је 216 људи, а у 4 моравска села од Медвеђе до Рековца 229. У селима која су се налазила на простору од Багрдана до Трешњевице штета је износила 107.231 #, што је износило нешто више од $\frac{2}{3}$ укупне штете наведене у извештају, док је у 14 села од Дренове до Рашевице штета износила 43.179 #. У 4 села на простору од Медвеђе до Рековца 18.150 #.¹⁰⁵ На основу овог излагања произилази да је највећу штету у Јагодинском округу причинила Велика Морава, док су поплаве осталих река нанеле готово занемарљиву штету.

¹⁰³ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4868.

¹⁰⁴ Исто, РНо 4868.

¹⁰⁵ А. Алексић, *Морава, њено садање стање и могућности њеног одржања*, 35.

Укупна штета у Јагодинском округу износила је 168.570 дуката цесарских.¹⁰⁶ Међутим, наведене штете у сваком округу треба узети са резервом, јер су процене вероватно веће него што је стварна штета била. На то упућује податак у извештају где начелник Јагодинског округа наводи је штета прецењена и да износи 1/3 наведене суме.¹⁰⁷

Током поплаве у јуну 1864. године по последицама највише је страдао Смедеревски округ. У том округу штета од јунских поплава износила је 245.132,5 #.¹⁰⁸ За тај округ сачуван је приказ штете у целом округу, без појединачних података по срезовима или општинама, тако да ће у наредној табели списак штете бити представљен на нивоу целог Смедеревског округа.

Табела 9.1: *Списак штеће у Смедеревском округу*¹⁰⁹

гове- ди	коња	оваца	коза	свиња	пше- нице ¹¹⁰	куку- руза	јечма	коно- пље	траве ¹¹¹
69	21	790	11	365	3.073	16.739	38	268	26.673

На основу податка да је 1867. године било обрађено 43.139, 70 хектара земље у Смедеревском округу¹¹² и да је у поплави 1864. године било поплавлено 20.118 дана орања земље и 26.673 коса ливада, што износи 17.068,59 хектара, а како се обрађена површина није могла много разликовати за три године, у наредном графикану ћемо представити однос између поплавлених и непоплавлених површина под усевима.

¹⁰⁶ АС, МУД-П, 1864, Ф. 7, РНо 174.

¹⁰⁷ Исто, Ф. 14, РНо 4868.

¹⁰⁸ Исто, Ф. 7, 1864, РНо 174.

¹⁰⁹ Исто, РНо 174.

¹¹⁰ Дана орања.

¹¹¹ Коса траве.

¹¹² Б. Миљковић-Катић, *Пољопривреда у Кнежевини Србији (1834-1867)*, 96.

Графикон 1: *Однос поплавлених и непоплавлених обрадивих површина у Смедеревском округу током јунских поплава 1864.*

После Смедеревског округа, највише од поплава страдао је Пожаревачки округ. Укупна штета у овом округу износила је 225.659 дуката цесарских.¹¹³ Међутим, и за овај округ су сачувани подаци о штетама на нивоу целог округа тако да ћемо их тако и представити.

Табела 10.1: *Списак штеће у Пожаревачком округу*¹¹⁴

говеди	коња	оваца	свиња	пшенице ¹¹⁵	кукуруза	конопле	траве ¹¹⁶
16	6	852	181	3.642	15.119	240	7.292

На основу истог метода који је примењен приликом рачунања односа поплавлених и непоплавлених површина у Смедеревском округу, тај однос биће представљен и у Пожаревачком округу. У Пожаревачком округу 1867. године обрађено је 86.105, 60 хектара¹¹⁷, а 1864. било је поплављено 12.361,47 хектара.

¹¹³ АС, МУД-П, 1864, Ф. 7, 174.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Дана орања.

¹¹⁶ Коса траве.

¹¹⁷ Б. Миљковић-Катић, *Пољопривреда у Кнежевини Србији (1834-1867)*, 96.

Графикон 2: Однос поплавлених и непоплавлених обрадивих површина у Пожаревачком округу

За Шабачки округ сачуван је списак штета по општинама, али у њему се налази само процењена вредност штете коју је поплава починила у појединим општинама, без појединачних података.

Табела бр. 11.1: Списак штете у Шабачком округу¹¹⁸

Назив општине	Вредност у грошама чаршијским
Глоговачка	15.400
Црнобарска	123.930
Салаша Црнобарског	12.890
Бадовиначка	40.592
Бановачка	7.800
Савичка	2.478
Засавичка	22.220
Раванска	60.910
Шеваричка	13.320
Ноћајска	2.490
Митровачка	20.310
Дреновачка	47.670
Добритска	6.600
Линоличка	4.140
Прнчварска	12.000

¹¹⁸ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 4236.

Назив општине	Вредност у грошама чаршијским
Волучка	10.200
Лешничка	90.000
Новоселска	30.000
Варнинска	18.600
Рибарска	11.160
Метковачка	18.000
Белогречка	18.000
Петковачка	24.000
Накучанска	24.000
Криваљска	36.000
Сленчовачка	24.000
Радовашничка	8.000
Мрђеновачка	2.096
Белвинска	150
Црнилевска	1.250
Драгилвачка	7.300
Свилеувска	200
Коцељевачка	2.300
Каменичка	2.000
Метлићска	18.000
Укупно	738.006 гроша чаршијских (12.300 #)

Највеће штете у Крушевачком округу претрпео је Брошанички срез. У том округу страдало је 8 стаја, 79 воденица, 168 грла стоке, 1 кућа, 15 помоћних објеката и других зграда, као и зграда Примирилног суда. У Козничком срезу штета је била једино у усевима. У самој општини Крушевачкој штета је износила око 2.000 дуката цесарских, док је на опремање покварених путева требало потрошити још 200 дуката цесарских. Да штета у овом округу није била велика сведочи и податак да на крају извештаја начелник наводи да је ова поплава донела велике користи због талога који је поплава оставила након повлачења.¹¹⁹

За Књажевачки округ има сачуван само један податак о штети, где је наведено да је она у атару села Буковче, које је било једно од три села која су највише страдала, штета износила 1.500 дуката цесарских.¹²⁰ Такође, и

¹¹⁹ Исто, РНо 4506.

¹²⁰ Исто, РНо 4474.

за Крагујевачки округ сачувани су подаци о штетама само за Гружански срез, где је наведено да је у том срезу вода однела 8 кошева у вредности од 200 дуката цесарских, 3 воденице и да је страдало нешто више од 60 свиња и оваца.¹²¹ За Крајински округ сачуван је само податак да је укупна штета износила 2.705 дуката цесарских.¹²²

На крају излагања о штетама навешћемо и број људских жртава у сваком округу појединачно.

Табела бр 12.1: *Људске жртве у јунским поплавама 1864*¹²³

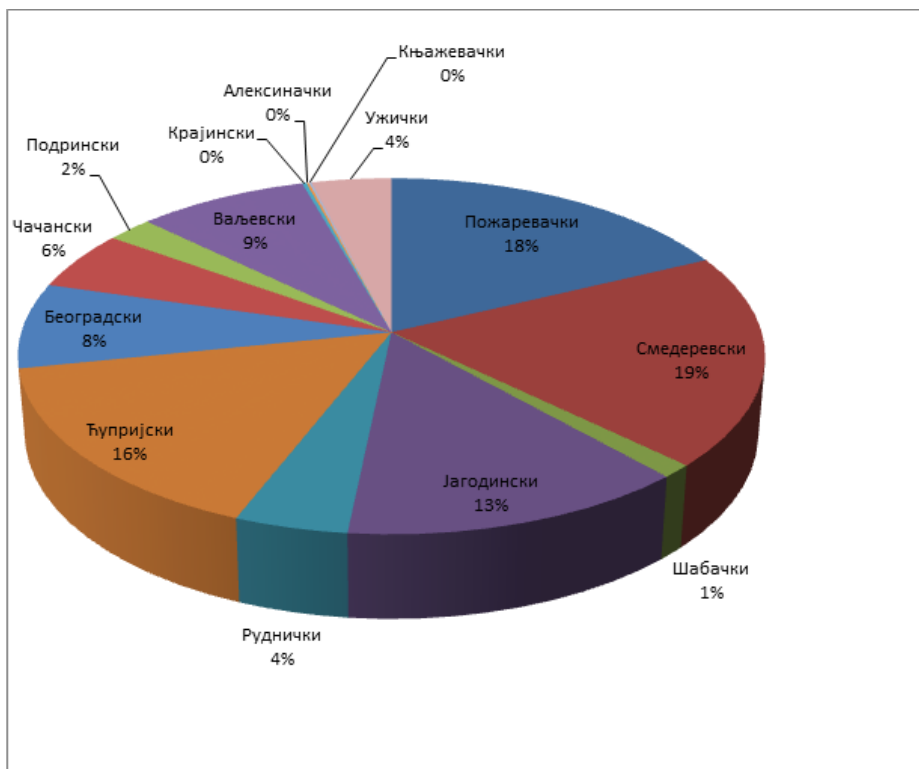
Округ	Број жртава
Пожаревачки	-
Смедеревски	-
Ужички	2
Ђупријски	2
Крајински	-
Крушевачки	1
Крагујевачки	3
Београдски	4
Подрински	-
Ваљевски	-
Чачански	-
Књажевачки	-
Шабачки	-
Руднички	1
Алексиначки	-
Пожаревачки	-
Јагодински	1
Укупно	14

¹²¹ Исто, РНо 4473.

¹²² Исто, Ф. 7, РНо 174.

¹²³ Исто, Ф. 14, РНо 4598, 4473, 4293, 4506, 4472, 4227, 4031.

Графикон бр. 3: Удео штеће у сваком округу у укупној штећи коју су јунске поплаве 1864. начиниле у Кнежевини Србији¹²⁴

Укупна штета у јунским поплавама на нивоу целе Кнежевине Србије износили је 1.241.272,5 дуката цесарских.

Када је реч о штетама које су причиниле новембарске поплаве 1864. године, како су оне биле далеко мањег обима, нанеле су и далеко мање штете. У наставку ћемо дати табеларни приказ штете у Карановачком срезу, округа Чачанског, како би се увидело колико је већа размера штета које су причиниле јунске поплаве у односу на новембарске.

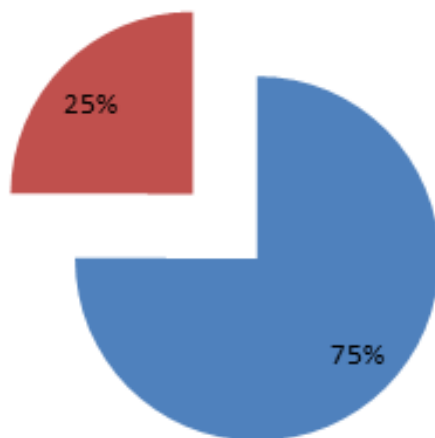
¹²⁴ За Ужички округ не постоје прецизно наведени подаци колика је вредност штете у дукатима цесарским, али на основу поређења података о штети из Ужичког округа са извештаја из других округа дошли смо до закључка да је вредност причињене штете у Ужичком округу износила око 50 000 дуката цесарских и тај износ смо користили приликом израде графикона. Из овог графикона су изостављени они окрузи за које нисмо имали никакве податке о причињеним штетама и они где није било могуће претпоставити износ штете коју је поплава причинила, као што је случај са Крушевачким округом.

Табела 13.1: *Списак штете у Карановачком срезу, округа Чачанског, у новембарским поплавама 1864*¹²⁵

Општина	Плугова њива	Говеди	Свиња	Вредност у дукатима цесарским
Конаревска	10	-	-	40
Адранска	4,5	6	-	24
Грачачка	4	20	16	72
Крушевичка	-	16	-	49
Вранешка	81	-	-	581
Укупно	99,5	42	16	766 #

Графикон 4: *Однос штете које су причиниле јунске и новембарске поплаве 1864. у Карановачком срезу*¹²⁶

■ Јунске поплаве ■ Новембарске поплаве

Поплаве су највећи ударац задале сељацима, будући да су углавном плавиле усеве. Последице поплава нису се толико осетиле одмах након јунских поплава 1864, будући да је било лето па је становништво на разли-

¹²⁵ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 6052.

¹²⁶ Исто, РНо 6052, 3136.

чите начине могло да надоканти оно што је поплава уништила. Међутим, како се приближавао крај године и зима последице поплава су долазиле до пуног изражаја, о чему ће бити више речи у наредном поглављу.

Помоћ пострадалом становништву

Српска влада је одмах након повлачења воде из већине округа почела да предузима мере како би помогла пострадалом становништву. Већ 26. јуна кнез Михаило Обреновић је предложио да се именује комисија која ће обићи поплављена подручја и утврдити којим мерама би се могло помоћи становништву у поплављеним подручјима. За чланове комисије одређени су: Станојло Петровић, члан Државног савета, Тодор Бојовић, помоћник у министарству унутрашњих дела и Драгутин Жабарац, ађутант кнеза Михаила. Станојло Петровић је био задужен да обиђе смедеревски, јагодински, ћупријски и део пожаревачког округа. Тодор Бојовић је требало да посети и увиди размере штете у другом делу Пожаревачког округа, а за Крагујевачки, Руднички, Чачански и Крушевачки округ одређен је ађутант Драгутин Жабарац.¹²⁷ Види се да није било предвиђено да комисија иде у све округе Кнежевине, већ само у оне који су били погођени поплавом у већој размери. Извештаји о раду ове комисије нису сачувани, већ су сачувани само појединачни подаци. Тако сазнајемо да је 30. јуна Тодор Бојовић био у Пожаревцу и одатле извештавао да реке Млава и Пек готово да никакву штету нису причиниле и да се истог дана срео у Пожаревцу са Станојлом Петровићем. Једини податак који имамо о раду Драгутина Жабарца потиче из Карановца од 7. јула, где он у извештају јавља министру финансија да су полицијске власти приступиле давању општинске земље сељацима чије су њиве биле поплављене.¹²⁸

Поред упућивања комисије, друга мера коју је српска влада предузела како би помогла поплављеном становништву било је уступање сељацима дела општинске земље, која није била поплављена, како би они поново извршили сетву. Ову одлуку министар финансија донео је 29. јуна 1864, а убрзо су о томе обавештени начелници Смедеревског, Пожаревачког, Јагодинског, Рудничког, Ћупријског, Крагујевачког и Чачанског округа. Како ова мера није обухватила Алексиначки округ, начелник тог округа већ 30. јуна моли министра финансија да му се дозволи да део општинске земље уступи сељацима који су били погођени поплавом, што је министар одо-

¹²⁷ АС, Министарство финансија (=МФ) – Економно одељење (=Е), 1864, Деловодни протокол (=Дел. протокол), бр. 1010, 1011; *Србске новине*, бр 70, 16/28. јун 1864

¹²⁸ АС, МФ-Е, 1864, Дел. протокол, бр. 1050, 1060, 1108.

брио.¹²⁹ Део општинске земље министарство је уступило и 1865. сељацима из Ћупријског округа.¹³⁰

Након што је одлучено да се подели општинска земља требало је обезбедити и семе за сетву. Првих дана јула начелник округа Пожаревачког јавља министру финансија да сељаци који су добили део општинске земље желе да сеју ситно просо, али да немају новца за куповину семена, стога начелство овог округа моли министра финансија да да новац за куповину 1.000 ока семена ситног проса. Министар је наредио начелнику да одмах од дубровачког трговца узме наведену количину семена, а ко ће то семе платити накнадно ће бити одлучено.¹³¹ Међутим, види се да овај план није остварен из непознатих разлога, јер већ 14. јула начелник истог округа поново моли министра да се набави просо како би сељаци засејали њиве. Министар је на то одговорио да је просо већ наручено у Пешти и да ће стићи за неколико дана.¹³² Из Пожаревачког округа су стигле вести тек 12. октобра да је купљено 2.000 ока проса и 5.713 ока кукуруза од дубровачког трговца и да је та количина раздељена становништву.¹³³ Овде свакако није реч о семену ових пољопривредних култура, будући да за њих није могла бити вршена јесења сетва, већ се ради о количина жита која је раздељена становништву за потребу исхране животиња.

Економно одељење министарства финансија 14. јула је предложило да се начелству округа Пожаревачког и Смедеревског пошаље 5.000 ока кукуруза и да се тај кукуруз подели народу, што је одобрено.¹³⁴

Иако постоје извештаји где начелници јављају министру да становништво неће много трпети због штете коју је нанела поплава, како је време пролазило све више су до изражаја долазиле тешкоће становништва настале као последица уништења усева и угинуте стоке. У таквој ситуацији начелства су предузимала мере помоћи становништву, уз одобрење министра финансија. Тако начелство округа Ћупријског 19. јула јавља министру да у срезу Параћинском има доста сиромашних људи који су због поплаве остали без ичега, па немају ни хране ни стоке. Поводом тога начелство је предложило министарству да се подели храна из општинских кошева, што је министар прихватио 30. јула.¹³⁵

¹²⁹ Исто, бр, 1048, 1049.

¹³⁰ Исто, 1865, Дел. протокол, бр. 123.

¹³¹ Исто, 1864, Дел. протокол, бр. 1080.

¹³² Исто, бр. 1145.

¹³³ Исто, бр. 1722.

¹³⁴ Исто, бр. 1146.

¹³⁵ Исто, бр. 1181.

Поред ове мере, у министарство су стизале и молбе да се пострадали сељани ослободе пореза за годину дана. Такву молбу послало је начелство округа Крагујевачког 17. септембра. Министар је ово одобрио, али детаљнијих података о томе колико је становништва ослобођено пореза и других дажбина нема, будући да нису сачуване пореске књиге за ту годину.¹³⁶ Постоји усамљен податак о ослобађању Јована Марковића, родом из Чачка, од плаћања закупа за башту звану Врбак. Он је ту башту узео под закуп и „засејао разним баштованским усевима“, али му је јунска поплава уништила све усеве. Стога је он молио начелство да га ослободи плаћања закупа, што је и начелство предложило Државном савету. Државни савет је донео одлуку да се Јован Марковић ослободи закупа за период од 1. августа до 1. новембра 1864. године у износу од 113 гроша и 15 пара пореских.¹³⁷

Становништво среза Моравског у Пожаревачком округу обратило се почетком новембра 1864. окружном начелству молбом да проследи њихову молбу министру финансија, у којој су тражили да им се дозволи коришћење општинске земље која им је успутпљена након поплава и током наредне, 1865. године. Ову молбу министарство је прихватило и одобрило коришћење општинске земље и у току 1865, али само за она села која су се налазила у долини Велике Мораве.¹³⁸

На седници Државног савета од 8. децембра 1864. године расправљао се о помоћи коју би држава могла пружити пострадалим породицама. Министар финансија је обавестио Државни савет да је издао наредбу да се утврди којим породицама би требало притећи у помоћ, а на основу извештаја који су поднети кнезу Михаилу од стране изасланика који су обишли страдале округе и у сваком срезу и општини прегледали штету и саставили спискове породица којима је неопходна помоћ и те спискове доставили Државном савету.¹³⁹

Према том извештају требало је пружити помоћ за 1.536 породица. Од тог броја, за 1.023 породица требало је дати помоћ у храни.¹⁴⁰ Број породица за које је било према извештају предвиђено да приме помоћ и

¹³⁶ Исто, 1864, Дел. протокол, бр. 1587.

¹³⁷ Б. Перунич, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак, 1968, 754-756.

¹³⁸ АС, МФ-Е, 1864, Дел. протокол, бр. 1900.

¹³⁹ Овде свакако није реч о изасланицима који су обишли округе одмах након јунске поплаве, већ је била формирана још једна комисија која је обишла поплављене округе и састављале спискове. На ту тврдњу наводи податак да није било предвиђено да комисија коју су чинили Тодор Бојовић, Станојло Петровић и Драгутин Жабарац обиђе Алексиначки округ, а у списковима породица којима треба пружити помоћ, наведено је да у Алексиначком округу треба пружити помоћ за 42 породице.

¹⁴⁰ АС, Државни савет (=ДС), Р 15, 502/864.

количина кукуруза која је требало да буде послата у поједине округе биће представљена у следећој табели.

Табела бр. 14.1: Број породица које је требало да приме помоћ и количина кукуруза која је требало да буде подељена по окрузима¹⁴¹

Округ	Број породица које су примиле помоћ	Количина кукуруза у окама
Пожаревачки	448	656.500
Крушевачки	235	111.400
Смедеревски	95	44.000
Ђупријски	106	34.200
Чачански	38	14.800
Крагујевачки	28	11.200
Алексиначки	42	8.400
Јагодински	31	6.200
Укупно	1.023	886.700

За породице које нису биле обухваћене овим списком, а којима је требало пружити помоћ, било је предвиђено да им се да храна из општинских кошева где је имало хране. Уколико у општинским кошевима није било хране, било је предвиђено да општина купи храну, а уколико није имала новца, требало је да им се да зајам из државне касе за куповину хране.¹⁴²

На основу ових извештаја министар финансија Коста Цукић се обраћа Државном савету и моли за одобрење да може на име куповине хране, а из фонда буџета одређеним за ванредне потребе, издати 73.400 гроша пореских. Поред тога, требало је и из истог фонда издати 14.000 гроша за оне општине које немају новац за куповину хране. Тај новац је требало дати без интереса на годину дана. Такође, министар финансија је предложио да се кукуруз који би био дат из општинских кошева врати у току 1865. године, без процента.¹⁴³

На ову молбу министра финансија Државни савет је одговорио да из фонда за ванредне потребе може узети 70.000 гроша чаршијских који ће

¹⁴¹ АС, ДС, Р15, 502/864.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Исто.

искористити за куповину хране. Међутим, Државни савет није прихватио предлог да се тај новац рачуна као помоћ, већ је министру финансија наложио следеће: да се почетком 1865. утврди које породице ту помоћ могу вратити и да им се износ дат за куповину хране рачуна као зајам без интереса на годину дана, а за оне за које се утврди да тај износ не могу вратити, да им се рачуна као помоћ. Поред тога, било је одређено да министар може дати до 14.000 гроша на зајам општинама које немају новац за куповину хране, а било је предвиђено да се на тај износ не обрачунава камата од 1. јануара 1865. до 31. децембра 1865. године. Сељаци који би добили кукуруз из општинске касе били су обавезни да врате количину кукуруза коју су узели у току 1865.¹⁴⁴

Како је одмицала зима 1864/5. године, тешко стање и несташица све више је притискала страдало становништво. Тежак положај становништва користили су зеленаши, који су почели да дају новац под врло велики интерес. О томе је министра финансија извештавао начелник Ћупријског округа 14. јануара 1865. и предлагао је да се народу помогне из државне касе. Министар финансија је предложио Државном савету да се из државне касе да позајмица становништву и то на годину дана без интереса. Било је предвиђено и да се општинама може дати позајмица са интересом од 6%.¹⁴⁵

Поред помоћи коју су пружале државне власти, и сами сељаци су предузимали мере како би се заштитили од поплава. Један од начина било је пресељење са нижег на више место. Такав пример срећемо у Ћупријском округу. Наиме, житељи села Кошева тражили су почетком јула 1864. да се иселе из тог села, јер су од поплава често страдали и желели су да се настане код села Секирице. Начелник Ћупријског округа је то одобрио, али поставило се питање надокнаде земље оним сељацима из села Секирице чија ће земља бити уступљена житељима Кошева за изградњу кућа. Питање око надокнаде стигло је до министра унутрашњих дела. Начелник је предложио да или да се становницима Секирице земља надокнади земљом сељана из Кошева или да им се преко њихових имања отвори прогон за испашу стоке у утринама Дреновској и Крежбиначкој. Министар је донео одлуку да се отвори прогон за стоку сељана из Секирице.¹⁴⁶ Из овога се види да је министар одобрио иселење, али не зна се када је и како оно остварено.

Помоћ коју су државне и локалне власти пружиле пострадалом становништву биле су од великог значаја, посебно током зиме 1864/5, када су највише дошле до изражаја последице поплаве. Најважнија мера коју

¹⁴⁴ Исто, Р15, 502/864.

¹⁴⁵ АС, МФ-Е, 1865, Дел. протокол, бр. 5

¹⁴⁶ АС, МУД-П, 1864, Ф. 7, РНо 1062; АС, МФ-Е, 1864, Дел. протокол, бр. 1062.

је влада предузела била је давање општинске земље и куповина семена, чиме су сељаци добили могућност да поново засеју њиве. Поред тога, друга важна мера коју су начелства предузимала била је давање жита из општинских кошева без интереса. Тиме су сељаци добили могућност да прехране породице и стоку. Ипак, последице поплаве су се осећале и током 1865. године.

**Посета кнеза Михаила Обреновића
поплављеним окрузима у јулу 1864. године**

Након повлачења воде са поплављеног подручја до пуног изражаја су дошле штете и страдање становништва у јунским поплавама 1864. године. Поред упућивања комисије која је требало да извиди штету и могућности пружања помоћи становништву, кнез Михаило је одлучио и да посети поплављена подручја. Заједно са кнезом Михаилом у обилазак поплављених округа кренули су и министар спољних послова и председник владе Илија Гарашанин, пријатељ кнеза Михаила Шевић, два државна саветника М. Симић и Жујевић и начелник министарства иностраних дела М. Лешјанин.¹⁴⁷

Кнез Михаило је са свитом кренуо на пут из Београда 7. јула 1864. и то паробродом „Делиград“ низ Дунав до Дубравице, одакле је требало да се пут настави копном. Било је планирано да кнез посети Пожаревац, Свилајнац, Ћуприју, Јагодину и Крушевац и том приликом да обиђе сва она места која су страдала од поплава.¹⁴⁸

Дана 8. јула кнез Михаило је боравио у Пожаревцу, а пре тога је свратио у Смедерево, где је уз ручак разговарао са страдалим становништвом. У Пожаревцу је кнез остао до 9. јула када је кренуо даље у обилазак, и том приликом обишао државну ергелу која је била поплављена.¹⁴⁹ На путу од Пожаревца до Ћуприје кнез Михаило је готово у сваком месту кроз које је прошао разговарао са становништвом чија је имања поплава уништила. По доласку у Ћуприју кнез Михаило је разгледао затвор и ергелу која се ту налази, а обишао је и понтонерску чету и том приликом похвалио њиховог наредника и понтонере који су се посебно истакли приликом спасавања становника током поплаве. Приликом посете затвору, кнез Михаило је ослободио и неке затворенике који су се истакли у пружању помоћи током

¹⁴⁷ *Србске новине*, бр. 75, 27. јун/9. јул 1864

¹⁴⁸ Исто, бр. 74, 25. јун/7. јул 1864

¹⁴⁹ Исто, бр. 76, 30. јун/12. јул 1864.

поплава.¹⁵⁰ За време проласка кнеза кроз ове области још увек је имало доста бара које су остале од поплава, а које се још нису биле исушиле.¹⁵¹

Из Ћуприје кнез Михаило је наставио пут ка Параћину. По доласку разговарао је са становништвом и саветовао им да се што пре селе из долине Велике Мораве. Даље је пут наставио ка Јагодини, а затим ка Крагујевцу.¹⁵² Кнез Михаило се вратио у Београд 22. јула 1864. године, након што је 15 дана провео у обилажењу округа који су били поплавлени.¹⁵³

Реулаација водотока и заштити од поплава

О регулацији водотока и радовима који су предузимани како би се поједине области заштитиле од поплава током 60-их година 19. века сачувано је врло мало података. Када се говори о водотоцима треба имати у виду да речна корита у обрађеном периоду нису имала исти правац као данас, што се јасно види када се упореде карте које је саставио А. Алексић са садашњим географским картама.¹⁵⁴

Први подаци о регулацији водотока потичу из 1864. године, али током те године нису предузимани никакви радови како би се спречило изливање река. Убрзо након јунских поплава 1864. начелство округа Чачанског издало је наређење чачанској општини да се изврши подизање насипа према Западној Морави и да се јендек који је прокопан током јунских поплава очисти и прошири, како би се ова варош бар делом заштитила од могућих поплава у наредном периоду. Међутим, општина је ову наредбу власти одбила, захтевајући да се изврши испитивање регулације Западне Мораве, а не да се подиже насип, па никакви радови током лета 1864. године нису предузимани. Као последица тога, новембарске поплаве 1864. затекле су варош града Чачка потпуно незаштићену и она је током тог изливања река поново била поплавлена, за шта је окружни начелник окривио чачанску општину, јер су одбили да предузму радове. Након новембарских поплава окружно начелство је саставило комисију са инжењером на челу да испита обалу Западне Мораве, као и начин на који би се сама варош Чачка могла заштити од поплаве. Ова комисија је поново предложила да се утврди обала, међутим општински чланови

¹⁵⁰ Исто, бр. 77, 14. јул/26. јул 1864.

¹⁵¹ Исто, бр. 76, 30. јун/12. јул 1864.

¹⁵² Исто, бр. 77, 14. јул/26. јул 1864.

¹⁵³ Исто, бр. 81, 11. јул/23. јул 1864.

¹⁵⁴ А. Алексић, *Морава, њено садање стање и могућности њеног подизања*.

ви комисије су тражили да се одмах изврши регулација Мораве, што у зимским условима није било могуће. Поред временских услова, проблем регулацији водотока представљали су и имовински односи, будући да комисија није имала сагласност житеља Рудничког округа кроз чију би земљу било прокопано ново речно корито. Како су општинске власти одбиле било какве радове осим регулације, варош Чачка је остала незаштитена од поплава, па начелник страхује да би на пролеће 1865, приликом топљења снега, могло поново доћи до поплава.¹⁵⁵ Ипак, Чачански округ су поплаве у марту 1865. заобишле. Да ли су предузети било какви радови на регулацији водотока и обезбеђивању вароши од поплава у наредних шест година нема никаквих података. Теренска истраживања која смо вршили на простору Западне Мораве показала су да и дан дана, после 154 године од поплава из 1864. године, постоје делови обале који нису утврђени и где може доћи до поплава у случају мањег порастаја водостоја. Та истраживања су показала да су највише угрожене њиве и ливаде које се налазе на потезу од избијања Западне Мораве из Овчарско-кабларске клисуре па до града Чачка, посебно са леве стране, будући да је са десне стране изграђен пут којим је спречено даље изливање реке.

Године 1865. предузети су радови на регулацији реке Болечице у Великом Мокром Лугу и на регулацији дела Велике Мораве који је протичао кроз села Радошин, Домуз-поток и Брзане. Регулација реке Болечице предузета је са циљем да се изврши заштита војног сењака, који се налазио на том простору. Војни министар М. П. Блазнавац издао је наређење да се изврши копање канала и да се од земље која би била избачена приликом копања изврши прављење бедема и тако спречи даље изливање поменуте реке и уништавање сена. У случају осипања обале требало је посадити врбе њеном дужином. До почетка јуна послови на копању канала и регулацији водотока реке Болечице били су завршени.¹⁵⁶ Ипак, све то није помогло да се спречи уливање воде и плављење сењака, па је почетком јуна 1867. сењак измештен и постављен на простору Врачара.¹⁵⁷

Знатно значајнији од ових радова били су послови који су предузети на регулацији водотока Велике Мораве у селима Радошин, Домуз-поток и Брзане, на граници Крагујевачког и Ћупријског округа. Те радове су предузели сами сељани током 1865. године и просекли су велике кривине и исправили речно корито Мораве на три места, а на три нису успели у

¹⁵⁵ АС, МУД-П, 1864, Ф. 14, РНо 8581, Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, 756-758.

¹⁵⁶ АС, Министарство грађевине (=МГ), 1865, Кутија 1, РНо 1172, 177.

¹⁵⁷ Исто, РНо 2647.

томе.¹⁵⁸ Да су радови заиста предузети види се и по извештају начелника Крагујевачког округа министру грађевина од 19. јуна 1866, у којем га обавештава да Велика Морава код радошинске кривине тече новим коритом и да се у старом кориту могу видети само остаци бара. У том тренутку више од пола корита било је суво.¹⁵⁹ Међутим, након прокопавања новог корита Мораве поставило се питање надокнаде земље оним сељанима кроз чија је имања прокопано ново корито. Након скретања Велике Мораве остало је око 200 дана ораће земље на простору старог корита. Министарство грађевине је сматрало да треба ту земљу расподелити оним становницима Радошина чија су имања потопљена приликом регулационих радова и да им се дода још пола до 2 плуга земље на име одштете за уништене усеве од прошле године. Поред тога велики део њихових имања остао је сада са друге стране Велике Мораве, а како још није била изграђена скела, саобраћај је био готово немогућ. Остатак земље требало би се сматрати општинском земљом и давати под закуп. Међутим, становници Домуз-потока заузели су мање делове старог корита и ту дотеривали стоку на испашу, али убрзо им је наређено да повуку стоку са тог простора. Након тога су Радошинци заузели старо корито. Једини још податак везан за ову регулацију јесте да се начелство округа Крагујевачког обраћало ћупријском начелству да спречи Радошинце у њиховој намери да заузму старо корито.¹⁶⁰ Тиме се вести о овом спору завршавају, па се не зна како је завршено питање око накнаде земље.

Даљи радови на регулацији водотока у Кнежевини Србији предузети су 1866. на простору округа Шабачког. Тада су извршени радови на утврђивању дела дринске обале код Раче. То се види из наредбе министра војног начелству округа Шабачког да понтонери који су радили на том послу требало је да презиме у Шапцу, како би били обучени за премеравање Дрине од Бање Ковиљаче до њеног ушћа у Саву.¹⁶¹ Исте те године постављен је и први водомер на Великој Морави, а тада је и инжењерски потпоручник Радован Милетић обилазио Велику Мораву како би се утврдио ниво водостаја при сушним месецима и могућности пловидбе.¹⁶²

Још један вид заштите приобланих подручја од поплаве била је изградња путева дуж река, који су имали услугоу насипа и тако штитили

¹⁵⁸ А. Алексић, *Морава, њено садање стање и могућности њеног пловидбе*, 14.

¹⁵⁹ АС, МГ, 1866, Кутија 1, РНо 1442.

¹⁶⁰ Исто, РНо 2087.

¹⁶¹ АС, Начелство округа Шабачког (=НОШ) – Грађевинско одељење (=Г), 1866, Ф1, РНо 345.

¹⁶² А. Алексић, *Морава, њено садање стање и могућности њеног пловидбе*, 37, 74.

подручје од плављења. Међутим, таквих путева било је врло мало. У Мачви су била свега два таква пута, један који је ишао од Шапца до Митровице и један од Равња до Црне Баре.¹⁶³

Током јесени 1866. због подизања утврђења на аустријској страни Саве дошло је до повећања нивоа воде и до осипања српске обале Саве око 500 фати¹⁶⁴ (945 метара) низводно од Митровице. Поводом тога, начелство округа Шабачког се обраћало министарству грађевине јер је ово осипање обале претило да угрози пут Шабац-Београд, који се налазио на око 23 метра од обале, а након осипања на 15 метара. Такође, Сава је одронила и српску обалу код Равна изнад Митровице и ту направила велику кривину и даље изазива одрон земље. Окружно начелство је тражило од министарства дозволу за утврђивање обале. Министар је почетком 1867. наредио да се изврши утврђивање тек толико колико је потребно да вода не причињава штету, што није представљало дуготрајно решење.¹⁶⁵ У марту 1867. године дошло је до осипања дринске обале код Боговачке карауле. Како је вода дошла до саме карауле она је измештена на више места, али вода је и даље наставила да осипа обалу. Стога се начелство среза Мачванског 25. марта 1867. обраћало начелнику Шабачког округа да пошаље једног инжењера како би се обала утврдила.¹⁶⁶

Антоније Алексић је у јуну 1869. био одређен од стране министра војног да прати капетана Фелдхајма, који је био задужен да изврши сондирање и мерење Велике Мораве од њеног ушћа у Дунав, па до Сталаћа. Он је након свог разгледања Велике Мораве саставио извештај који је објављен 1879.¹⁶⁷ Његов рад се првенствено бави питањем могућности пловидбе на Великој Морави, али је значајан извор и за правац речног корита 1869, а у свом раду указивао је на начине којима би се могло извршити утврђивање обале.¹⁶⁸ Указивао је посебно на значај изградње насипа поред река, чиме би се проблем поплава решио за дужи период, као и на потребу регулације ушћа мањих река у веће, како се оне не би уливале под правим углом, већ би ушће требало направити тако да се река улива низводно. Уз рад је саставио и карте Велике и дела Западне и Јужне Мораве, као и графиконе просечног нивоа водостаја.¹⁶⁹ Међутим, до краја обрађеног периода нису

¹⁶³ А. Алексић, *Мачва са нарочијим њоїледом на њоїлавне њрилике*, 16, 17, 39.

¹⁶⁴ 1 фат=1,89 метара

¹⁶⁵ АС, НОШ-Г, 1867, Ф. 1, РНо 9.

¹⁶⁶ Исто, РНо 108.

¹⁶⁷ А. Алексић, *Морава, њено садање сїање и моїућносїи њловидбе*.

¹⁶⁸ Исто, 17, 19, 24.

¹⁶⁹ Исто, 13.

предузимани никакви озбиљнији радови на регулацији река и спречавању поплава.

Од регулационих радова предузетих током 60-их година 19. века најзначајнији су они извршени са циљем регулације тока Велике Мораве на простору села Радошин, Домуз-поток и Брзана. Та мера, уз изградњу насипа у великој мери је могла да спречи поплаве. Међутим, планови о регулацији нису прављени током 60-их година 19. века, а томе сведочи и рад А. Алексића који 1879. упозорава на потребу регулације и указује на штету која би се тиме могла спречити. Планови о регулацији су долазили у средиште пажње након неке велике поплаве, али како је време пролазило тако је и регулација и утврђивање обале одлазило у други план, док нека нова поплава не би подсетила власти на потребу таквих радова.

FLOODS IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN 1864 AND THE WATERWAY REGULATION ACTIVITIES

Summary:

One of the largest floods on the territory of the Principality of Serbia in the 19th century occurred in 1864, and it left an enormous impact. The floods first occurred in June of 1864, and again in November of the same year, covering a slightly smaller territory. To illustrate the scale of the flooding that took place in June of 1864, we can look at data that showed that 16 out of 17 counties of the Principality were flooded at the time. The total damage the June flood caused amounted to 1.241.272,5 royal ducats (coins).

Peasants were the ones hardest hit by the flood, as their crops were destroyed to a great extent. The state took measures to help the affected population. The help consisted of food supplies that were sent to ensure the survival of the people, especially during the 1864/5 winter, when the impact of the flood was felt the most. Furthermore, the state also granted municipal land to peasants and secured the supply of seeds for the next harvest. Between 7th and 22nd July 1864 Prince Mihailo Obrenović visited several counties that were hit hardest by the flood.

The flood prevention work in the 1860's consisted of minor works on the waterway modification and improvement, such as the channelization of the Velika ("Great") Morava River, in the vicinity of villages Radošin, Domuz-potok and Brzana. However, the state didn't take concrete measures to organize major works in order to prevent river flooding during the above mentioned periods, thus, floods were still a common occurrence in the later years.